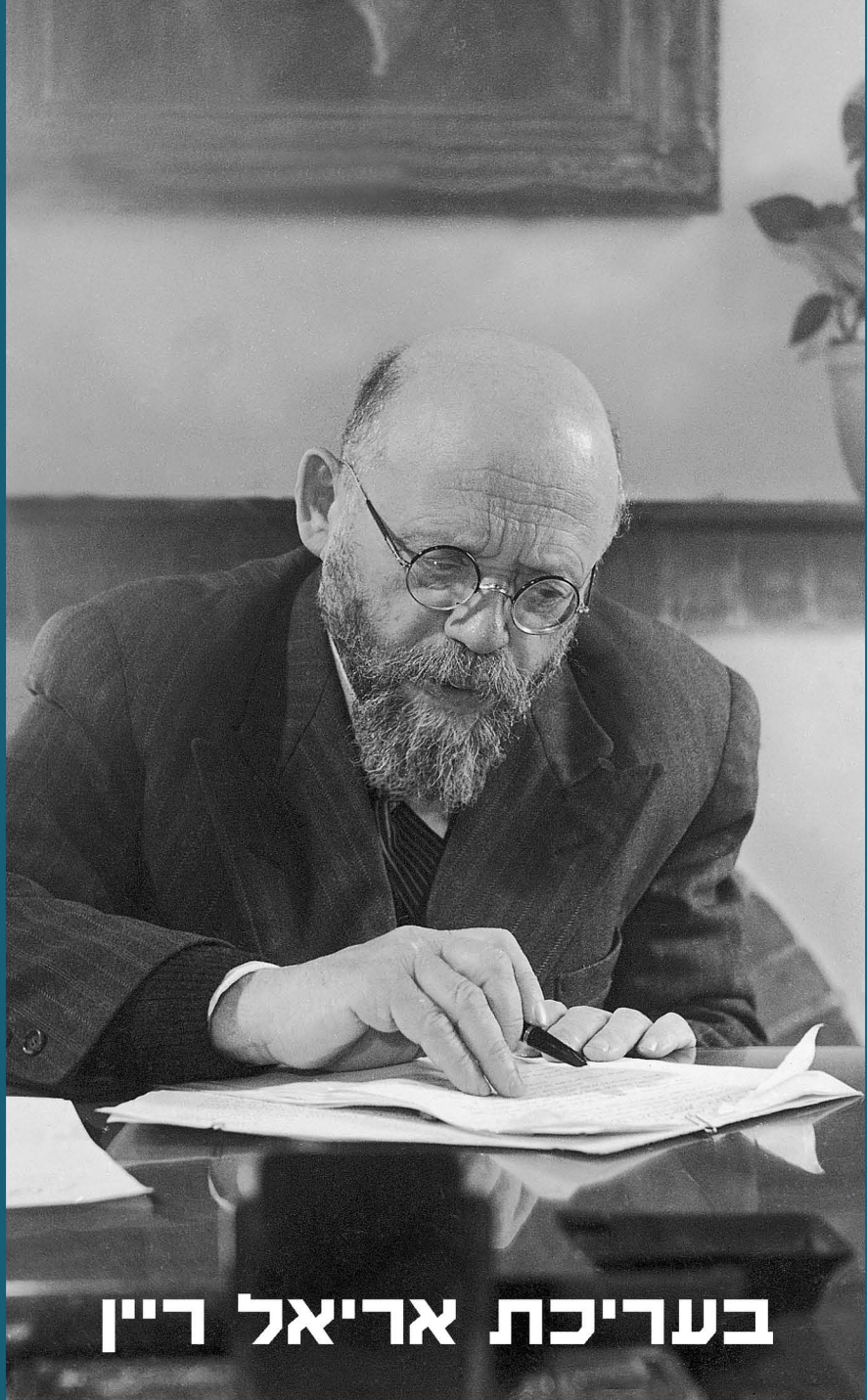

הונטרס.ס.ס

בעריכת אריאל ריין

בן ציון דינור

כתבים

חדשים גם ישנים

מרכז
דינור

מרכז
זלמן שזר

האוניברסיטה העברית בירושלים
המרכז לחקר תולדות ישראל ע"ש בן ציון דינור

קונטרסים – מקורות ומחקרים

98

המערכת:

עמנואל אטקס (יו"ר), ישראל ברטל, עודד עיר-שי, יוסף קפלן

מפעל הקונטרסים זוכה לסיוע מן המכון למדעי היהדות באמצעות קרן פדרמן
ע"ש פולה ודוד בן-גוריון

בן ציון דינור

כתבים

חדשים וגם ישנים

בעריכת אריאל ריין

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

מרכז דינור לחקר תולדות ישראל

ירושלים תשס"ט

ספר זה יוצא לאור בסיוע

בית שלום עליכם, תל אביב

La Fondation pour la mémoire de la Shoah, Paris

משרד התרבות והספורט – מינהל התרבות והאמנויות

עריכה לשונית: רמה זוטא
הביא לבית הדפוס: יחזקאל חובב

מסת"ב 978-965-227-256-0 ISBN

מספר קטלוגי 185-579 Catalogue No.

© כל הזכויות שמורות למרכז דינור ולמרכז זלמן שזר, תשס"ט

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד ממוחשב: מרכז זלמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ, ירושלים

תוכן העניינים

9	פתח דבר
11	מבוא
26	יוסף קפלן: בן ציון דינור (1884–1973)

חלק ראשון: אגו־היסטוריה

43	יומן, 1908–1914
106	עם עַם עולה, זיכרונות ורשומות מדרך חיים בארץ, תרפ"א–תרפ"ו ארבעים ושלושה יום מאודסה לחיפה – זכרונות מסע 108 בירושלים ובארץ ישראל בשנת תרפ"ג 121 הוראת ההיסטוריה והספרות בבית המדרש למורים בשנות תרפ"ב–תרפ"ד 149 הוראת התנ"ך בבית המדרש למורים העברי 156 באגודת הסופרים, בהסתדרות המורים ובחברה הא"י להיסטוריה ואתנוגרפיה, תרפ"ה–תרפ"ו 158
177	זיקתנו להיסטוריה מהי?
183	דברי תודה
189	מה הביאני לשיטתי בכתיבת תולדות ישראל?

חלק שני: התמקצעות ההיסטוריה – תכניות ומגמות, מוסדות ומפעלים

195	א. התחלות ברוסיה התכנית להקמת "בית ספר גבוה למדעי היהדות" בפטרוגורד בשנות 1916–1917 וגורלה
196	הקדמה לספר 'תולדות ישראל', קיוב תרע"ט
217	רשימה על תכניות בארץ, אודיסה תרפ"א
220	

223	ב. הוראת ההיסטוריה בבתי הספר
225	למוד תולדות ישראל בבית-הספר העברי
228	תכנית ללימוד הציונות בביה"ס העממי
234	לברור יסודותיו של החנוך הציוני
242	תקופת המאה האחרונה בבית-ספרנו
248	ארץ ישראל והגולה
253	ג. חברה היסטורית וכתבי עת מקצועיים
254	שלושים שנה ל"ציון" ולחברה ההיסטורית הישראלית
	היסטוריה ואתנוגרפיה: ליסודו של סניף החברה הא"י להיסטוריה
260	ואתנוגרפיה בתל-אביב
262	מאת המערכת (ציון)
264	מגמתנו (ציון)
269	שיבת ציון
272	עם הקובץ הראשון 'יד ושם' / פרשיות בחקר השואה והגבורה'
273	ד. תשתית ביבליוגרפית
274	מגמתנו (קרית ספר)
276	ה. תשתית ארכיונית
	תזכיר בדבר העברתו של הארכיון המרכזי של ההסתדרות הציונית
277	מברלין לירושלים
280	תזכיר אל הקונגרס הציוני הכ"ב בענין רכוז התעודות לתולדות הגולה
281	הארכיון הכללי לתולדות ישראל
285	ו. מפעלי כינוס מקורות היסטוריים
287	ספר הישוב
291	ספר הישוב ותכניתו
298	תזכיר אל ההנהלה הציונית בירושלים בדבר הוצאת מבחר הספרות הציונית
301	ספר הציונות
305	ספר הציונות ותכניתו
315	הספרייה ההיסטוריוגרפית ותכניתה

- 322 תכנית ל'כינוסה של היצירה הישראלית' ודרכי הגשמתה
333 ספר "תולדות ההגנה" ותכניתו
- 340 ז. ארגון בין לאומי של המחקר במדעי היהדות
342 הכינוס העולמי למדעי היהדות
343 עבודה משותפת ומפעלים משותפים במדעי היהדות ודרכים לארגון
354 תקנות האיגוד העולמי למדעי היהדות
- 357 ח. ההיסטוריון והמדינה
360 בין המדינה ובין אנשי הרוח
364 בדיון על "חוק יום הקוממיות"
366 הצעת "חוק הארכיונים, תשי"ב – 1952"
370 על הצעת "חוק הארכיונים, תשי"ב – 1952"
372 הצעת "חוק זכרון השואה והגבורה – יד ושם, תשי"ג – 1953"
374 על הצעת "חוק זכרון השואה והגבורה – יד ושם", כ"ז אייר תשי"ג
383 על הצעת "חוק זכרון השואה והגבורה – יד ושם", ד' סיון תשי"ג
385 מכתב לראש הממשלה הגב' גולדה מאיר על הקמת מרכז זלמן שזר
- 387 ציונים ביבליוגרפיים
- 391 קונטרסים – מקורות ומחקרים

פתח דבר

הקובץ שלפנינו מציג לפני הקורא אוסף של כתבים מעיזבוננו הספרותי והמדעי של בן ציון דינור (חורול 1884–ירושלים 1973). כתבים אלה שייכים לשתי סוגות ייחודיות ביצירתו הענפה כהיסטוריון ומחנך: כתבים בגוף ראשון ובהם יומן נעורים ופרקי זיכרונות, שהמחבר ביטא בהם את דרכו האישית והמקצועית; וכתביה פרוגרמטית, שליוותה את עבודתו בתחום הקמת המוסדות, הכלים והמפעלים הרבים, שבאמצעותם ביקש להפוך את ההיסטוריה היהודית למקצוע אקדמי מודרני ולרכיב בלתי נפרד מן התרבות העברית החדשה.

חלק מהכתבים שכונסו בקובץ מתפרסמים כאן לראשונה. מקורם בארכיונו האישי של דינור (השמור בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי) ובעיזבוננו המדעי (השמור באגודה לכתבי בן ציון דינור – אגודת לב"ד – שליד מרכז דינור שבאוניברסיטה העברית); הם נערכו לפרסום בהתאם לכללים של ימינו ומלווים בהערות מקדימות ובהערות שוליים, המבהירות לקורא את הטעון בירור. חלק אחר בקובץ כולל כתבים שפורסמו בעבר אך נגישותם קשה או בלתי אפשרית; הם מובאים כאן בנוסח המקורי בלויית מבואות קצרים. ההחלטה לשמור על הנוסח המקורי של אותם כתבים נבעה משיקולים שונים. ראשית, כתבים אלה מתפרשים על פני שלושה עשורים (משנות העשרים המוקדמות ועד סוף שנות החמישים של המאה הקודמת) וכללי הכתיבה והעריכה לא היו אחידים אפילו בתוך אותו מאמר ואף באותה שורה, מה גם שהם השתנו לאורך הזמן. מצב זה של המסמכים המובאים כאן מעיד על התקופה שבה נכתבו ונראה לנו כביטוי נוסף חשוב של תהליכי התגבשות התרבות והלשון שאפיינו את אותן שנים. שנית, על אף חוסר האחידות האמור, אין כתבים אלה קשים במיוחד להבנה לקורא המעוניין בסוג זה של חומר ולכן ראינו לנכון לשמר אותם בנוסחם המקורי.

כינוס כתביו של דינור במסגרת חדשה משקף שני פנים הידועים פחות במפעלו הכולל והוא נועד להעשיר את הדיון המחקרי המתמשך בו. נוספה כאן סקירה ביוגרפית מעמיקה על דינור שפרסם בשעתו פרופ' יוסף קפלן ב'ציון' (סה, ד [תשס"ג], עמ' 411–424); במבוא לקובץ ביקשתי להציג ביתר הרחבה את החומר המתפרסם בו ולהבהיר את משמעותו לאור הקשרים היסטוריוגרפיים שונים הנוגעים למפעלו של דינור.

ברצוני להודות לכל אלה שסייעו בידי בהכנת הקובץ, בראש ובראשונה לפרופ' עמנואל אטקס, ראש מרכז דינור בשנים 2004–2006, אשר עודד אותי מתחילת העבודה וליווה באופן פעיל את כל שלבי ההכנה, ולד"ר עודד עיר-שי, שנכנס לתפקיד זה ב־2006 ועזר לי להשלים את השלבים האחרונים של העריכה והפרסום של הקובץ; ל־Fondation pour la mémoire de la Shoah שבפריז, גוף התומך במחקריי על דינור; לבית שלום עליכם, שמימן את תרגום היומן מיידש לעברית; למר יהודה גור אריה, שפענח את כתב היד ותרגם את היומן במקצועיות רבה; לגב' רחל גרוסמן, שהקלידה את הטקסטים הישנים; לגב' הדסה אסולין, מנהלת הארכיון המרכזי

לתולדות העם היהודי ולגב' אסתר ליכטנשטיין, האחראית על תיקי דינור בארכיון זה, על עזרתן הרבה לאורך השנים; לד"ר אהרן קידר, מנהלו לשעבר של מרכז דינור, שאפשר לי את הגישה לעיזבונו של דינור גם בתנאים קשים של העברה ממקום למקום. אני חבה תודה מיוחדת לגב' רמה זוטא, שלא הסתפקה בתפקידה המוגדר, כעורכת הלשון של הקובץ אלא גם תרמה מידיעותיה להעשרת הערות רבות המלוות את היומן ופרקים שונים של האוטוביוגרפיה 'עם עם עולה'. עבודתה ועצותיה בנושאים שונים העלו תרומה חשובה לעריכת הקובץ.

תודתי נתונה גם למר נחום אפלבוים, למוסדות השונים שהתירו לי לפרסם בקובץ זה כתבים של דינור הנמצאים ברשותם, וכן להוצאות לאור שאפשרו לי להדפיס מחדש מאמרים שכבר ראו אור בפרסומיהם: הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, אגודת לב"ד, ארכיון המכון לחקר תנועת העבודה ע"ש פנחס לבון, מערכת הארץ, מוסד ביאליק, הקרן הקיימת לישראל, מרכז זלמן שזר, קרן ברל כצנלסון, יד טבנקין, מערכת קרית ספר, מערכת ציון, האיגוד העולמי למדעי היהדות ומשרד הביטחון – ההוצאה לאור.

לבסוף, אני מודה למרכז זלמן שזר שהוציא לאור את הספר, למנכ"ל מר צבי יקותיאל, למביא לבית הדפוס מר יחזקאל חובב, ולכל אלה שסייעו בהכנת הספר.

אריאל ריין

ירושלים, אביב תשס"ט

מבוא

שלושה עשורים ויותר חלפו מאז הסתלק לעולמו בן ציון דינור והתעניינות החוקרים במפעלו לא פחתה. בשנים האחרונות אף הולך ומתחזק עניין זה במסגרת הדיון הביקורתי המתנהל בישראל על יסודות ההיסטוריוגרפיה הציונית, מעצביה ומגמותיה – מן הצד האחד, ובתנאי לידתה של מדינת ישראל והתהוותה בעשור הראשון – מן הצד האחר. בנושאים אלה מילא דינור, כפי שהבהירו מחקרים רבים, תפקיד מרכזי ולעשייתו המגוונת היה אופי מכונן. יחד עם עמיתו יצחק בער ניסח דינור את המגמות של האסכולה ההיסטורית הציונית, שהחלה להתפתח בירושלים בשנות העשרים של המאה הקודמת; אסכולה זו הציבה לה למטרה עיצוב תודעה היסטורית חדשה לעם היהודי: תודעה לאומית, אחידה, רציפה ומחוברת מחדש לטריטוריה הישנה, לארץ ישראל. דינור יישם את המגמות הללו הן בהוראתו במסגרות חינוכיות רבות של היישוב והמדינה החדשה, הן במחקריו ההיסטוריים הרבים.¹ זאת ועוד: דינור נמנה עם הבולטים במניחי התשתיות למחקר ההיסטורי בארץ ישראל ובמדינת ישראל; כשר החינוך והתרבות השלישי ביקש לתרום לגיבוש החברה על ידי ביטול משטר הזרמים, שאפיין עד אז את החינוך הישראלי, והחליף אותו במערכת חינוך ממלכתית, ריכוזית ובעלת מגמות לאומיות אחידות. נושא נוסף, שנידון בהרחבה במחקר של השנים האחרונות, הוא תפקידו של דינור בעיצוב הדרכים להנצחת השואה בחברה הישראלית בעשור הראשון למדינה.²

* אני מודה לפרופ' עמנואל אטקס, לד"ר רחל מנקין, לגב' סופי פפר ולגב' חנה ברואשוויג שקראו ראשונים מבוא זה והעירו הערות מועילות.

1 לביבליוגרפיה שיטתית של כתבי דינור ראו: ב' שוחטמן, 'כתבי בן-ציון דינבורג (תרע"ז-תש"ח)', 'י' בער, 'י' גוטמן ו'ש' שובה (עורכים), ספר דינבורג, ירושלים תש"ט, עמ' 427-448; ד' כהן, 'כתבי בן-ציון דינור (דינבורג) תש"ט-תשי"ד', ציון, יח (תשי"ד), עמ' 169-177; 'כתבי בן ציון דינור: תש"ו-תשי"ח', ציון, (תשי"ח), עמ' 103-108; 'כתבי בן ציון דינור: תשי"ט-תשכ"ח', ציון, לג (תשכ"ח), עמ' 204-209.

2 סוגיות אלה נידונו בשנים האחרונות במחקרים רבים וראו בעיקר (בסדר א"ב): מ' דוידסון, 'לידתו ויישומו של חוק חינוך ממלכתי, תשי"ג - 1953 - פוליטיקה וחינוך במדינת ישראל בתקופתו של בן-ציון דינור, 1951-1955', חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל אביב תשס"ג; ב' כהן, 'המחקר ההיסטורי של השואה בישראל 1945-1980, מאפיינים, מגמות וכיוונים', חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, המחלקה לתולדות ישראל, אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ג, במיוחד חלקים א-ג; 'י' מטיאש, 'בסימן הלאמת החינוך - ההיסטוריה בחינוך הממלכתי, א' בן עמוס (עורך), היסטוריה, זהות וזיכרון: דימויי עבר בחינוך הישראלי, תל אביב תשס"ב, עמ' 15-46; ד' מרום, הגותו ופועלו של בן ציון דינור כמחנך, ירושלים תש"ס; הנ"ל, 'המצאה ומציאות בנרטיב הפוסט-ציוני; המקרה של בן ציון דינור והוראת התנ"ך', עיונים בחינוך יהודי, תשס"ד, עמ' ריג-רס; הנ"ל, 'חוקה, חיתון, חינוך: קשרי גומלין בין דת ומדינה בהגותו ובפועלו של בן-ציון דינור', א' רביצקי (עורך), דת ומדינה בהגות היהודית במאה העשרים, ירושלים תשס"ה, עמ' 295-357; 'י' קונפורטי, זמן עבר - ההיסטוריוגרפיה הציונית ועיצובן הזיכרון הלאומי, ירושלים תשס"ו; צ' צמרת, 'בן-ציון דינור בין "ממלכתיות" ל"תנועתיות"', מ' בר-און (עורך), אתגר הריבונות - יצירה והגות בעשור הראשון למדינה, ירושלים תשנ"ט, עמ' 45-61; א'

חוקרי סוגיות אלה משתייכים לתחומי דעת שונים: ההיסטוריונים דנו בפן ההיסטוריוגרפי בעבודתו של דינור; חוקרי החינוך עסקו בהשקפותיו החינוכיות ובמעשיו כשור החינוך; אנשי מדעי החברה בחנו את הדרכים השונות שבאמצעותן ניסה לעצב את דמותה של החברה הישראלית. לעומת גישה זו של חוקרים איש-איש בתחומו, ביקשתי בקובץ שלפנינו להפנות את הקורא אל קווי היסוד בכלל מפעלו של דינור, וזאת באמצעות הצגת שני תחומים שאינם כה מוכרים ביצירתו: ההיסטוריה האישית שלו ועולמו הפנימי, כפי שהם מתגלים בכתבים האוטוביוגרפיים השונים (בחלק הראשון של הקובץ) והכתובה הפרוגרמטית הענפה, שבה הצטיין דינור עוד בנעוריו ברוסיה ושהנחתה את עשייתו בפיתוח התשתיות למחקר ההיסטורי. אכן, דרכו האישית והמקצועית של דינור התאפיינה בפן רפלקסיבי יוצא דופן בעומקו ובהיקפו, והוא בא לביטוי רחב בשני תחומים אלה. נפרט כאן את משמעות הדבר לאור התפתחויות מרכזיות בהיסטוריוגרפיה בת-זמננו.

א. ה'אגו-היסטוריה' של היסטוריון יהודי ישראלי

חלק זה של הקובץ כולל את התרגום לעברית מיידית של היומן שניהל דינור (או דינבורג) בשנים 1909–1914 כסטודנט צעיר ברוסיה, חמישה פרקים מספרו האוטוביוגרפי – שלא השלימו – על שנותיו הראשונות בארץ ישראל (1921–1926) ושלושה כתבים מאחרים שהציג בהם את מאפייני זיקתו להיסטוריה.

תיעוד אישי זה, שרובו הגדול רואה כאן אור לראשונה, מצטרף לשני כרכי הזיכרונות שפרסם דינור בגיל מבוגר³ ומשתלב היטב בגל האוטוביוגרפי הפוקד בשנים האחרונות את גילדת ההיסטוריונים בעולם ובישראל. אכן, הדיון באוטוביוגרפיות ובסוגות השונות של

רוקוקרצ'קין, 'גלות בתוך ריבונות: לביקורת "שלילת הגלות" בתרבות הישראלית', תיאוריה וביקורת, 4 (1993), עמ' 23–55; שם, 5 (1994), עמ' 113–132; א' ריין, 'בן ציון דינור, היסטוריון לאומי כמחנך האומה', ר' פלדחי וע' אטקס (עורכים), חינוך והיסטוריה, ירושלים תשנ"ט, עמ' 377–390; הנ"ל, 'היסטוריון בניוני אומה: צמיחתו של בן ציון דינור ומפעלו ביישוב 1884–1948', חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים תשס"א; הנ"ל, 'דפוסי ההיסטוריוגרפיה הלאומית ביצירתו של בן ציון דינור', ציון, סח, ד (תשס"ג), עמ' 425–465; א' רם, 'הימים ההם והזמן הזה: ההיסטוריוגרפיה הציונית והמצאת הנראטיב הלאומי היהודי. בן-ציון דינור וזמנו', פ' גינוסר וא' בראלי (עורכים), ציונות: פולמוס בן זמננו, שדה בוקר תשנ"ז, עמ' 126–159; הנ"ל, 'הזמן של הפוסט-לאומיות ופוליטיקה של הידע בישראל, תל אביב 2006, במיוחד פרק 1; D.N. Myers, 'History as Ideology: The Case of Ben Zion Dinur, Zionist Historian "Par Excellence"', *Modern Judaism*, 8 (May 1988), pp. 167–193; Idem, *Re-Inventing the Jewish Past. European Jewish Intellectuals and the Zionist Return to History*, New York & Oxford 1995, pp.129–150; A. Rein, 'L'historien, la mémoire nationale et l'Etat: L'œuvre de Ben Zion Dinur pour la commémoration et la recherche sur la Shoah en Israël', *Revue d'histoire de la Shoah*, 182, (Janvier–Juin 2005), pp. 257–278; E. Shmueli, 'The Jerusalem School of Jewish History (A Critical Evaluation)', *PAAJR*, 53 (1986), pp.147–178

3 ב' דינור, בעולם ששקע: זכרונות ורשומות מדרך חיים (תרמ"ד–תרע"ד), ירושלים תשי"ח; הנ"ל, בימי מלחמה ומהפכה: זכרונות ורשומות מדרך חיים (תרע"ד–תרפ"א), ירושלים תשכ"א.

הכתיבה בגוף ראשון (כגון יומנים, חילופי מכתבים ותיעוד אחר על הפרט המוגדר באנגלית כ־ego-document) ובחינתן כמקור היסטורי, אינם יורדים מסדר היום של המחקר ההיסטורי בן־זמננו.⁴ בתחום זה נוצר מקום מיוחד לכתיבה אוטוביוגרפית של היסטוריונים. ראוי להזכיר בהקשר זה את יזמתו החלוצית של פייר נורה (Pierre Nora), עורך הסדרה המונומנטלית ורבת ההשפעה על 'מהוות הזיכרון' הלאומי הצרפתי,⁵ שבסוף שנות השמונים הזמין מעמיתו למקצוע בצרפת מסות אוטוביוגרפיות, שכינה 'מסות של אגו־היסטוריה' ("Essais d'égo-histoire").⁶ בהקדמתו לקובץ הסביר נורה את מניעיו וטען, שלאור הערעור המתמשך של המושג 'אובייקטיביות' במדעי הרוח, הרי הגילוי והניתוח של הממד האקו־סטנציאלי הטמון בעבודת היסטוריון הופכים לכלי חיוני להבנת יצירתו. להערכתו אין פעילות אינטלקטואלית כהיסטוריה התלויה כל כך בסיבות המניעות את ההתעניינות בה ובשורשים הפסיכולוגיים והביוגרפיים של החוקר אותה. הוא ביקש אפוא מעמיתו לנסות 'להפוך להיסטוריונים של עצמם ולהבהיר את הקשר בין ההיסטוריה שהם כותבים לבין ההיסטוריה שעשתה אותם'.⁷ פנייתו של נורה בקובץ האמור סיפקה עידוד וצידוק מקצועי להיסטוריונים רבים בצרפת ובעקבותיה הם החלו לפרסם אוטוביוגרפיות. גם בארצות הברית קיבלה הסוגה החדשה תנופה של ממש ואף זכתה לאחרונה לניתוח מקיף ומרתק בספרו של ג'רמי פופקין⁸ אך היא חסרה את מסגרת־העל התאורטית כבצרפת. היקפה של תופעה זו בישראל הוא מצומצם למדי ומעטים ההיסטוריונים החשים צורך להתמודד עם השאלות הנדונות.⁹

- 4 גם בתחומים שונים של תולדות עם ישראל ניכר העיסוק בנושא זה ובהשלכותיו על תפיסות העבר. ראו למשל שלושה מחקרים חדשים המדגימים היטב את התובנות המגוונות הטמונות בשימוש מבוקר בחומר אוטוביוגרפי כמקור היסטורי: ג' מירון, 'משם לכאן בגוף ראשון: על זיכרונותיהם של יוצאי גרמניה בישראל, ירושלים תשס"ה'; M. Stanislawski, *Autobiographical Jews: Essays in Jewish Self-Fashioning*, Seattle and London 2004; D.N. Myers (ed.), *The Jewish Quarterly Review, Special Focus: Auto/Biography*, vol. 95, 1 (Winter 2005)
- 5 לתרגום עברי של המבוא המתודולוגי למפעל זה ראו פ' נורה, 'בין זיכרון והיסטוריה: מהוות הזיכרון', זמנים 45 (1993), עמ' 5–19.
- 6 P. Nora, *Essais d'égo-histoire*, Paris 1987.
- 7 שם, עמ' 7.
- 8 J.D. Popkin, *History, Historians and Autobiography*, Chicago and London 2005.
- 9 בספר זה כ־400 אוטוביוגרפיות של היסטוריונים. עם ההיסטוריונים המעטים שפעלו בישראל והתנסו בתחום זה נמנים יעקב כ"ץ (י' כ"ץ), במו עיני: אוטוביוגרפיה של היסטוריון, ירושלים (1989), שאול פרידלנדר (ש' פרידלנדר, עם בוא הזיכרון, תל אביב 1997) וג'ורג' מוסה (ג' מוסה, מול פני ההיסטוריה: זכרונות, ירושלים 2004). ראוי לציין ששלושתם משייכים את הכשרתם למרחב התרבותי האירופי ו/או האמריקני. לעומת דלות החומר האוטוביוגרפי עצמו, הרי השיח ההיסטורי המקצועי בישראל בהחלט שותף למגמה הרפלקסיבית שנידונה כאן, ודאו למשל את הניסיון שנעשה לפני מספר שנים בכתב העת 'ציון' עם פתיחת מדור חדש ושמו 'עיונים בהיסטוריה'; עורכיו הציגוהו במילים אלה: 'המודעות של העוסקים בהיסטוריה לטיב עבודתו של ההיסטוריון ולמניעי כתיבתו גברה והעמיקה בעשרות השנים האחרונות. ספרות עשירה מאוד של מחקרים ועיונים, בכל הלשוניות, התפרסמה ומתפרסמת בסוגיות אלה. ספרות זו בוחנת את דרך עבודתם של היסטוריונים קודמים והדשים ואת תודעתם הגלויה והסמויה. יצירתם נבדקת על רקע מקומם וזמנם ועל רקע מיקומם ברצף המחקר והכתיבה ההיסטורית. ספרות זו בוחנת את קיומן ואת טיבן של אסכולות היסטוריות ואת השפעתן על

אולם אין ספק כי פריחת הסוגה האוטוביוגרפית והמודעות הרפלקסיבית החדשה המאפיינות את המקצוע בשני העשורים האחרונים, מצביעות על שינוי משמעותי בדימוי העצמי של ההיסטוריונים וביחסם לעבודתם. העיסוק ב'אני' הסובייקטיבי, שההיסטוריונים בדורות הקודמים ראוהו כטאבו מוחלט, הפך למאפיין מקצועי מסוג חדש. כנגד אחד מחוקי היסוד של האתוס הישן, שסבר כי המחקר ההיסטורי יבוסס על ניתוק מרבי בין החוקר למושא מחקרו, בולט בשנים האחרונות העניין הרב בממד האישי של הכתיבה ההיסטורית. כנגד מחיקת ה'אני', שנדרשה מן ההיסטוריונים הפוזיטיביסטים, הרי היסטוריונים רבים בעולם מבקשים היום לחקור ולעבד גם את הזיכרון האישי שלהם ולהפוך אותו לכלי שיבהיר את הגורמים השונים המעצבים את תודעתם ומכוונים את עבודתם.¹⁰

התיעוד האוטוביוגרפי המקיף שהשאיר דינור הקדים אפוא בשלושה עשורים את המודעות החדשה במקצוע ההיסטוריה. עד כה היו ידועים כאמור שני הכרכים של האוטוביוגרפיה שפרסם בסוף שנות החמישים. בכרך הראשון, 'בעולם ששקע', הוא תיאר את ילדותו ונעוריו בתחום המושב ברוסיה בשנים 1884–1914, החל בתיאור הקהילה החסידית שבה נולד והתחנך עד גיל עשר וכלה בתקופת לימודיו הגבוהים בברלין ובברן; בכרך השני, 'בימי מלחמה ומהפכה', המשיך דינור את סיפור חוויותיו בשנים הסוערות של מלחמת העולם הראשונה והמהפכה הבולשביקית, שהיה עד להן לאחר חזרתו לרוסיה – עד להפלטתו מאודסה לארץ ישראל ב-1921.¹¹ שאיפתו המוצהרת של דינור בכתיבת ספרים אלה הייתה אחרת ממניעיהם של נורה ועמיתיו: הוא הבהיר לקוראיו כי נדר לשחזר את עולם נעוריו כפי שזכר אותו, את החברה והעולמות השלמים שנמחקו מן המציאות. דינור האמין כי בכתיבה זו טמון כוח מתקן שיתרום לגישור הפער שנפער בין עולמו ש'שקע' לבין המציאות הלאומית החדשה, שממנה הוא השקיף על עברו.¹²

אולם על אף ההבדל בכוונות המוצהרות, ניתן לקרוא גם את האוטוביוגרפיה של דינור ברוח ה'אגו-היסטוריה' שיוזם נורה. היא מצטיינת בעושרה ובהיקפה ומשמשת מקור מידע מפורט על התפתחותו האינטלקטואלית של דינור ועל השלבים הרבים שסימנו את צמיחתו כהיסטוריון. אוטוביוגרפיה זו מאפשרת לגלות את קבוצות השייכות החברתיות והתרבותיות שבמסגרתן התעוררה ועוצבה גישתו אל העבר, לברר את תנאי הכשרתו המקצועית, להבהיר את זיקתו לקונטקסט ההיסטורי שהוא חי ופעל בו ולעמוד על המשמעות הסובייקטיבית שהוא ייחס לעבודתו. באמצעות כרכים אלה ניתן לחבר בין שני המישורים הנפרדים לכאורה של ההווה האישית

תמונת ההיסטוריה, מתחקה אחר מציאותה של תפיסה היסטורית קולקטיבית, ובוחנת השפעות של מניעים לאומיים, דתיים וחברתיים. תשומת לב רבה הוקדשה גם להשפעתן של אידאולוגיות ושל זרמים רוחניים, דתיים וחברתיים על עיצוב הכתיבה ההיסטורית ועל תמונת העבר הקיבוצי, הלאומי והאנושי. העיסוק בהיסטוריוגרפיה ובהיסטוריוסופיה והמודעות להם הם מנכסי צאן ברזל של ההיסטוריון במחצית השנייה של המאה העשרים. מודעות זו הפכה יותר מבעבר לנחלתו של כל המתעניין בזיכרון, ברקונסטרוקציה של העבר, בהיסטוריה.¹³ ציון ס, ג (תשנ"ה), עמ' 334.

10 ניתוח מעמיק של שינויים אלה עומד כאמור במרכז ספרו של פופקין, לעיל, הערה 8.

11 דינור, לעיל, הערה 3.

12 דינור, בעולם ששקע (שם), הקדמה ללא מספור עמודים.

והמחקר ההיסטורי.¹³ הכתבים המתפרסמים בחלק הראשון של הקובץ מצטרפים אפוא לשני הכרכים של האוטוביוגרפיה ומעשירים את מכלול המקורות על ה'אגרו-היסטוריה' של דינור. תחילה מובא בחלק זה תרגום היומן שניהל דינור בתקופת נעוריו ברוסיה. הוא כולל חמש מחברות שנכתבו בידידי, בכתב ידו של דינור, בשנים 1908–1910, וחמישה עמודים נוספים שנכתבו בעברית בשנים 1911–1914. על פי התיאור האוטוביוגרפי המאוחר, שנים אלה מצטיירות כתקופה קשה אך מעצבת בדרכו האידאולוגית והמקצועית של דינור. תיאורן נכלל בכרך הראשון של האוטוביוגרפיה בחלק הקרוי 'בין לימודים ומדעים לבין תנועות וארגונים'.¹⁴ מן התיאור עולה כי לאחר שעזב דינור בגיל שמונה עשרה את החוגים הרבניים והחסידיים שבהם גדל והתחנך, הוא עבר בהדרגה לפעילות פוליטית ציונית ומהפכנית. בתקופת פרשת אוגנדה והמהפכה הראשונה ברוסיה היה דינור אחד הפעילים המרכזיים של התנועה הציונית הסוציאליסטית ('ס'/'ס'), שהחזיקה בעמדה הטריטוריאליסטית. לאחר 'השבר הגדול' בלשוננו, כלומר גל הפרעות שפקד את יהודי רוסיה ב-1905, החליט דינור לפרוש מן הפעילות הפוליטית ולהתמקד ביעדיו המקצועיים. לשם כך התיישב בפולטאבה, עיר מחוז באוקראינה, שהייתה ידועה כמרכז של 'אקסטרינים', (צעירים שהתכוננו בעצמם לבחינות בגרות), כפי שציין באוטוביוגרפיה המאוחרת:

למעלה משלוש שנים ישבתי בפולטאבה. באתי לשם ב-17 באוקטובר של שנת 1906 ויצאתי משם בראשית מאי 1910 [...] וכל השנים האלה עמדו במרכז התעניינותי הבחינות לקבלת תעודת בגרות כדי להיכנס לאוניברסיטה. ופרשה זו היתה בשבילי פרשה של כישלון המור, כישלון אחרי כישלון [...] למעשה היתה זו פרשת חיים רבת עמל וייסורים ורישומיה נשתמרו אצלי במחברות יומן שנכתב למקוטעין בשלוש שפות: אידיש, רוסית ועברית.¹⁵

דינור התייחס אפוא במפורש ליומן המתפרסם כאן וציין שהוא שימש לו מקור לשחזור אותה תקופה קשה.¹⁶ עם זאת מעידה האוטוביוגרפיה כי הייתה זו גם תקופה של 'צעדים ראשונים בדרך אל עצמי', שבמהלכה גיבש את תודעתו הלאומית-ציונית והחברתית ועיבד מגמות היסטוריוגרפיות ראשונות, שהמשיכו להנחותו בעבודתו המחקרית כל חייו. היומן משמש אחד המקורות היחידים שבידינו מן התקופה הרוסית בחייו של דינור,¹⁷

13 על כל אלה ראו ריין-ת'ס"א, (לעיל, הערה 2), פרקים ב-ג. מאז הופעתה ועד היום זכתה האוטוביוגרפיה לעיסוק רב במחקר, הן כמקור על חייו של דינור הן כמקור על פלגיה השונים של היהדות הרוסית במפנה המאה.

14 דינור, בעולם ששקע (לעיל, הערה 3), בעיקר עמ' 304–411.

15 שם, עמ' 304–305. הביטויים המעטים שנכתבו ברוסית צוינו בהערות המלוות את היומן.

16 באוטוביוגרפיה שלו הרבה דינור להתייחס ליומנים ולרשימות שנהג לכתוב מילדותו. הוא הרגיש שאלה שימשו לו מקורות כשניגש לחבר את זיכרונותיו. על כך ראו למשל את ההקדמות לשני כרכי האוטוביוגרפיה (לעיל, הערה 3), ללא מספור עמודים. יש להניח אפוא כי המחברות שנמצאו בארכיונו הן רק חלק של אותו מכלול, גדול בהרבה, שבעזרתו שחזר דינור בצורה כה מפורטת את עברו באירופה.

17 להוציא מספר מועט של תעודות, כגון פנקסי ציונים של לימודיו האקדמיים בברן ומסמכים מזהים שונים ברוסית, השמורים בארכיונו (אמת"ע", P28) וכן כתבים אחרים ששניים מהם מתפרסמים כאן בחלק השני

כתבים — חדשים גם ישנים מציג בפני הקורא אוסף של כתבים מעיזבונו הספרותי והמדעי של בן ציון דינור (1884-1973) וכתבים שפורסמו בעבר ואינם מצויים בהישג יד כיום. שלושה עשורים ויותר חלפו מאז הסתלק דינור לעולמו, והתעניינות החוקרים במפעלו לא פחתה. בשנים האחרונות אף הולכת ומתחזקת התעניינות זו במסגרת הדיון הביקורתי המתנהל בישראל על יסודות ההיסטוריוגרפיה הציונית, מעצביה ומגמותיה, מן הצד האחד, ועל תנאי לידתה של מדינת ישראל והתהוותה בעשור הראשון, מן הצד האחר. בנושאים אלה מילא דינור תפקיד חשוב, ולעשייתו המנוונת היה אופי מכונן.

כתבים — חדשים גם ישנים מציג כתבים השייכים לשתי סוגות ייחודיות ביצירתו הענפה כהיסטוריון ומחנך: כתיבה בגוף ראשון, ובה יומן נעורים ופרקי זיכרונות המתפרסמים כאן לראשונה; וכתיבה פרוגרמטית, שליוותה את עבודתו בהקמתם ובגיבושם של מוסדות, כלים דידקטיים ומפעלים רבים, שבאמצעותם ביקש להפוך את ההיסטוריה היהודית למקצוע אקדמי מודרני ולמרכיב בלתי נפרד של התרבות העברית החדשה.

התיעוד של שני ענפים פחות מוכרים במפעלו הכולל של דינור צפוי לעורר תובנות חדשות במחקר. המקורות בחלקו הראשון של הקובץ מבהירים את דרכו האישית והמקצועית של דינור אל ההיסטוריה, ובכך הם משתלבים במגמה הרפלקסיבית המאפיינת היום את עבודת ההיסטוריונים בעולם. בחלקו השני של הקובץ נפרסות התכניות הרבות שכתב דינור לגיבוש המחקר ההיסטורי בזמנו וניתן לראות בהן את מסמכי היסוד של מקצוע ההיסטוריה בישראל.

עיצוב העטיפה: תחיה רזנטל, ירושלים

